

L'ENSENYAMENT I LA QÜESTIÓ NACIONAL ALS PAÏSOS CATALANS

Jordi Monés i Pujol-Busquets

La bibliografia sobre la qüestió nacional i l'ensenyament als Països Catalans s'ha de considerar inexistent i, respecte de la investigació sobre aquest camp no sembla que hàgim arribat ni tan sols a les beceroles. El meu treball, per altra banda, no ha passat d'una primera fase de recerca de dades, a més molt incompleta.

Resulta difícil aventurar definicions sobre el veritable sentit d'educació nacional, concepte complex a causa de les implicacions nacionals i socials; en aquest sentit, no existeixen en els diversos camps del pensament exposicions gaire precises.

En aquestes condicions, es fa difícil apuntar qualsevol hipòtesi mínimamente vàlida; malgrat tot, he cregut convenient exposar algunes reflexions sobre una qüestió de la qual no s'ha encetat cap mena de debat.

El procés de desnacionalització i desmembració que sofreixen els Països Catalans, sobretot a partir del triomf militar de les tropes de Felip V^è, no farà factible l'elaboració d'una pedagogia nacional, ni la implantació d'un sistema educatiu propi, precisament en els anys que neixen, es desenvolupen i se solidifiquen les estructures escolars dels Estats europeus. Cal puntualitzar, però, que l'esmentada estructuració es realitzarà, malgrat la intensa repressió, molt lentament als Països Catalans de l'Estat espanyol, per moltes i variades raons d'entre les quals cal enumerar:

a) La resistència social a l'absorció i assimilació a la cultura i la llengua de Castella.

b) Les dificultats d'adaptació a un sistema educatiu que ignora i menysprea la realitat socio-cultural dels Països Catalans, tant, considerats en el seu conjunt com individualment.

c) La incapacitat dels diferents governs de l'Estat espanyol per a organitzar i fer viable una estructura educativa moderna.

Em sembla que no cal insistir sobre el fet de la incompetència de la classe dominant de l'Estat espanyol per a bastir un sistema d'ensenyament adaptat a les necessitats d'una societat industrial moderna, perquè és un tema prou estudiat i que no constitueix un problema específic dels Països Catalans. Em limitaré, doncs, a tractar els punts a) i b) i no pas separatament sinó d'una forma global.

El procés d'assimilació a nivell educatiu es desenrotlla amb entrebancs a tots els Països Catalans; les dificultats, però, seran molt més manifestes al llarg del segle XVIII, durant el qual es mantindrà l'escolarització en la llengua del poble, almenys a nivell primari, tot i que la castellanització avançava progressivament, especialment a les classes altes. Malgrat la deserció lingüística, les esmentades classes evidencien una certa resistència a la total absorció, no solament en el rengle polític, sinó també en el terreny cultural i educatiu. En el camp polític, cal recordar la *Representació* de 1760 i, en el món de la cultura i l'ensenyament i cenyirt-nos específicament al Principat, solament com exemple, l'obra de les Acadèmies Científiques

i Literàries de Barcelona, el treball de la Junta de Comerç per a integrar-nos en els corrents culturals i educatius del seu temps i la resistència a l'uniformisme cultural i lingüístic representat per la universitat de Cervera.

L'obra dels esmentats organismes, castellana per la llengua però no tant pels horitzons, resulta evidentment contradictòria; aquesta contradicció s'ha de considerar totalment normal, sobretot si tenim en compte les condicions polítiques, gens satisfactòries per al desenvolupament de propostes alternatives a nivell escolar, especialment a partir de la darrera trentena del segle XVIII.

Aquests organismes practicaven una política educativa, en certa manera, particularista, més o menys equivalent al que avui entenem com a descentralització; política afavorida, en aquell moment, per la manca d'una estructura escolar prou desenvolupada. Cal exceptuar l'ensenyament universitari, on el control governamental resultava més evident; val la pena assenyalar, per altra banda, que la institució universitària no esdevenia un mitjà prou eficaç de castellanització, per no satisfer les necessitats científiques, culturals i professionals de les classes dirigents dels Països Catalans de finals del segle XVIII i principis del XIX.

Malgrat la participació de les esmentades classes dirigents dels Països Catalans en l'elaboració de propostes i projectes per a la reforma de l'ensenyament de l'Estat espanyol, contribució més o menys important segons els països i segons les èpoques, es manifesta una resistència sorda a l'absorció, especialment a l'època en què es forjava el corpus legislatiu que desembocaria en la llei Moyano de 1857. En general, aquesta resistència se'ns presentava a través d'actituds individuals que poden prejutjar un corrent nacionalista en el futur, però que en aquell moment no passaven de posicions de defensa enfront de l'exarcebat centralisme que s'instal·la en el si dels òrgans de govern de la monarquia espanyola, especialment a partir de la dècada moderada.

En el terreny concret de l'ensenyament, no podem parlar de canvis apreciables fins a la Revolució de Setembre de 1868 i encara només a nivell qualitatiu i molt concretats al

Principat. Durant aquesta època comencen a aparèixer propostes alternatives concretes, però sense adoptar un caràcter globalitzador, ni pel que fa a les qüestions estructurals ni des de l'angle programàtic.

Convé remarcar que ni aleshores, ni més endavant, ni avui, àdhuc en els moments que el moviment nacionalista ha assolit una major incidència política i social, ningú no s'ha plantejat la necessitat d'elaborar, ni tan sols com a perspectiva de futur, un programa nacional d'educació de llarg abast nacionalista i nacionalitzador. Cal puntualitzar, deixant al marge consideracions de tipus social, que no és gaire definible el terme educació nacional, però no podem substreure'ns, per altra banda, a la realitat d'una educació modelada d'acord amb els esquemes político-ideològics de la classe o classes socials detentadores del poder en els Estats tan nacionals com plurinacionals.

Val a dir que, per a comprendre el cas particular dels Països Catalans, no es pot oblidar la seva situació política i partir de la base que els grups polítics i socials dels diversos Països Catalans no han dominat en cap moment els ressorts del poder polític, i no em passo per alt la Mancomunitat i les dues Generalitats del Principat, i no cal que parlem dels actuals Consells del País Valencià i de les Illes.

No vull pas significar que no hi hagi hagut intents nacionalitzadors, sinó simplement que aquests han estat molt parcials i fonamentalment que, en el cas de l'educació institucionalitzada, hom ha identificat, fins i tot en els sectors nacionalistes més conscients, nacionalisme escolar amb llengua d'escolarització. Hem de salvar sempre les excepcions, però cal precisar que en aquesta qüestió presenten un caràcter molt més individual que no pas social i polític.

Així, doncs, la qüestió de la llengua escolar esdevé, al meu entendre, l'única reivindicació estructurada i coherent de caràcter nacional, fet molt més exclusiu encara al País Valencià i les Illes on no s'arriba a formar un grup nacionalista socialment i políticament prou important per a actuar d'aglutinador de reivindicacions nacionals que es projectin

més enllà de la problemàtica de la llengua educativa.

Fixada aquesta premissa, convé puntualitzar que no pretenc ni tan sols esbossar l'evolució històrica dels problemes que planteja la normalització lingüística, tot i ésser una qüestió poc estudiada, sobretot des de l'angle polític i especialment a nivell global de Països Catalans; em limitaré, doncs, a remarcar uns quants punts concrets, a causa precisament de les seves connotacions polítiques.

Concretant-me al Principat, on aquesta qüestió presenta un major interès i al llarg d'un període que s'inicia durant l'època revolucionària (1868-1874) i que no sabem quan acabarà, se'ns presenten tres estadis, els quals, d'acord amb la terminologia actual, força vàlida per a expressar els canvis en l'evolució històrica, podrien resumir-se en:

- 1) Català a l'escola, que pot equiparar-se, en certa manera, amb bilingüisme educatiu.
- 2) Escola en català que només ve definida per la llengua d'escolarització.
- 3) Escola catalana, terme que no respon a una significació gaire concreta, com ja veurem més endavant.

En realitat, no es tracta ben bé d'estadis diferents sinó de distintes formulacions polítiques. Per a comprendre-ho cal no oblidar que la radicalització dels plantejaments està en funció del grau de conscienciació envers la qüestió nacional, que ve determinat per una serie de factors, entre els quals la major o menor llibertat política i la correlació de forces representen un paper essencial.

Es fa difícil precisar i delimitar la importància socio-política dels estadis enumerats, però si partim de la base que acabo de formular, hi ha d'haver una certa relació entre els esmentats plantejaments i el món socio-polític.

Seguint aquesta argumentació i d'acord amb les dades que posseïm, no seria difícil demostrar que, durant el primer període de la Restauració, hom es limitava a demanar la introducció del català a l'ensenyament, especialment a les primeres edats escolars, com un mitjà de facilitar l'escolarització en la llengua oficial. Val a dir, però, que la qües-

tió no és tan simple, perquè durant aquests anys es manifesten tendències molt més nacionalistes amb alternatives específiques que constituïran la base de les reivindicacions dels períodes posteriors.

Durant els primers anys del segle XX i pràcticament fins a la creació de la Mancomunitat, tot i els evidents alts i baixos, ens trobem amb una creixent demanda d'escolarització en català, eixugada en part per una sèrie d'institucions privades de caràcter nacionalista. No podem negligir el fet que l'escolarització en català a tots els nivells, efectiva i real a l'ensenyament primari i superior, constituïa una reivindicació que anava més o menys aparellada a la integració de la nostra cultura i de la nostra pedagogia als corrents europeus d'avantguarda. El planteig d'escola catalana, al meu entendre d'escola nacional, resultava molt minoritari i evidentment confús; no sembla que surtin a la llum pública nous elements que enriqueixin les aportacions dels peoners del període revolucionari i de la primera època de la Restauració.

Els primers assaigs d'introducció de català a l'escola i d'escola en català, quantitativament importants, s'han de situar en un període que s'inicia pels volts del 1914 i es prolonga fins al final de la guerra civil, amb el parèntesi de la Dictadura. La nova situació genera noves necessitats, ja que la pràctica educativa mostra la insuficiència dels plantejaments. La concepció del català com a llengua vehicular entra en crisi i hom assenyala la necessitat d'utilització de la llengua catalana com a vehicle fonamental d'escolarització. El català a l'escola esdevé normal i l'escola en català una concepció molt generalitzada. Pel que fa al pas cap a l'escola catalana, el panorama no resulta tan clar. Ni la Lliga abans del 1923 ni l'Esquerra Republicana a partir del 1931 ens oferiran alternatives educatives plenament catalanes, capaces d'integrar el conjunt de la societat catalana i interessar tots els graus de l'ensenyament.

En el cas específic dels homes de la Lliga i llurs aliats, tot i portar a la pràctica un programa educatiu català per la llengua i força coherent des de la seva perspectiva social, resulta arriscat considerar-lo com un planteig de burgesia nacional, amb un pla d'ac-

tuació definit a llarg i curt termini. Les interrelacions socials i polítiques de la Lliga amb l'aparell socio-polític de l'Estat espanyol condicionaven els seus esquemes polític-ideològics justificats sota les adjectivacions de realisme, pragmatisme, etc.

Pel que fa referència al bloc d'Esquerra Republicana, malgrat un programa i una actuació polítiques socialment i nacionalment més avançats que els de la Lliga, es quedaven també a mig camí. La seva política en el camp escolar era plena de vacil·lacions no sols polítiques, fet més o menys justificable, sinó, fins i tot, ideològiques; un cas ben representatiu és l'acceptació, tàcita algunes vegades, i implícita en d'altres, del terme escola nacional referit al conjunt de l'Estat, tot i que una crítica a aquesta concepció s'hagués de considerar, aleshores i ara, anti-constitucional. Pel que fa a la qüestió nacional hom es limitava a demanar que l'ensenyament depengués dels òrgans autonòmics de govern i declarar que l'ensenyament ha d'ésser català per la llengua i per l'esperit, sense massa especificacions concretes.

Els grups nacionalistes radicals tampoc no oferien alternatives clares en el terreny educatiu. Hom es limitava a simples declaracions de principis explicitades clarament a l'Estatut de l'Havana i, durant la República, a exigir l'aplicació de l'Estatut de Núria. Potser caldria precisar que, durant la guerra civil, especialment entre el juliol i el desembre de 1936, se'ns ofereixen des de l'esquerra nacionalista algunes formulacions, a nivell teòric i pràctic, des d'una clara òptica nacional. Les declaracions programàtiques, almenys a curt termini, s'han de considerar veritablement nacionalitzadores.

No cal insistir gaire sobre l'evolució dels expressats conceptes en els darrers quaranta anys, perquè la relació entre llibertat política i nacionalisme escolar resulta clara i diàfana. En aquest sentit, no es pot oblidar la situació política, que no permet ni tan sols parlar del català com a llengua escolar, com a mínim fins a la dècada dels seixanta; a partir d'aquests moments, d'una manera progressiva i d'acord amb l'evolució socio-política, se'ns van presentant els tres estadis enumerats, sense que això vulgui dir, ni de molt, que el

pas d'un estadi a l'altre signifiqui l'assoliment de l'anterior, tal com passava i convé puntualitzar-ho, en els períodes històrics anteriorment estudiats.

Val la pena assenyalar, però, que tot i les contradiccions polític-ideològiques del nostre temps, es produeixen canvis qualitius remarcables en relació a l'època anterior a la dominació franquista, innovacions que van més enllà de les qüestions específicament lingüístiques.

En relació al problema de la llengua, concretament en els darrers anys, sota la influència de les descobertes de la sociolingüística, es va introduint el concepte de llengua social, per superar les antigues concepcions de llengua materna, difícilment aplicables per superar els problemes que planteja a nivell escolar la normalització lingüística.

Al marge de la llengua educativa, les noves formulacions sobre el concepte de nació i sobre la qüestió nacional, en general, deriven del procés d'alliberament nacional en el si de les nacions oprimides dels diversos estats europeus, tenen una clara repercusió en els programes escolars reivindicatius, formulats pels grups nacionalistes d'avantguarda dels Països Catalans; aquestes formulacions afecten fonamentalment una redefinició del marc geogràfic nacional, un intent de cercar solucions vàlides, àdhuc en el camp educatiu per a tots els països catalans, una temptativa de recuperació de la història educativa comuna per a comprendre substancialment els problemes que ens planteja a nivell particular i global l'estratègia desnacionalitzadora dels nostres Estats opressors, etc.

Amb aquestes quatre reflexions a un nivell molt elemental, només pretenia assenyalar l'ambigüitat del terme escola catalana, definida generalment com escola catalana per la llengua i pels continguts, però sense una clara especificació del marc nacional ni de l'àmbit social, i no parlem ja de l'elaboració d'un programa educatiu concret que fixi les perspectives de l'escola nacional catalana en el present i en el futur, dins d'una estratègia d'educació nacionalitzadora.

Finalment voldria remarcar que l'esmentada ambigüitat no està en contradicció amb l'existència d'una pedagogia catalana a tots

els nivells educatius, clarament diferenciada i amb una especificitat pròpia, ni desdii tampoc dels intents catalanitzadors que s'han donat en el camp de l'ensenyament al llarg dels períodes històrics que s'estudien en aquesta comunicació.

Convé precisar, abans de cloure aquest treball, que la manca de precisió de l'esmentat terme, escola catalana, no pot considerar-

se simplement com una falla dels nostres polítics o dels nostres educadors i quedar emmarcat, per tant, en el cercle polític-professional de l'educació institucionalitzada, sinó que cal contemplar-la com una derivació o com una conseqüència del complex i contradictori procés d'alliberament nacional i social dels Països Catalans.

